

Методичні рекомендації та поради щодо викладання теми «Друга світова війна і Голокост»

Вступ

Шановні друзі!

Презентуємо вашій увазі методичні рекомендації щодо викладання теми «Друга світова війна і Голокост», підготовлені Освітнім відділом Музею POLIN. Вони створені на підставі нашого досвіду та на вже відомих рекомендаціях від інших організацій, що займаються цими питаннями.

Рекомендації були створені до лютого 2022 року. Рекомендуємо їх для використання українськими школами поза Україною, зокрема на території Польщі. Разом з тим, ці механізми є універсальними, тож частина з них може використовуватись українськими педагогами та школами на території України, що, вочевидь, у сучасних обставинах потребує критичного та чутливого підходу до їх використання.

У цьому документі ми описуємо рекомендований нами спосіб навчання дітей і підлітків у віці від 6 до 18 років. Структура документа поділена на рекомендації для конкретних вікових груп: 6-9, 10-12, 13-15 і 16-18 років. У кожному розділі ми наводимо коротку характеристику потреб конкретних вікових груп, і труднощі, з якими можна зіткнутися під час представлення цієї теми. Рекомендації для конкретних вікових груп містяться у розділах із загальними зауваженнями, що належать до всього курсу занять з теми «Друга світова війна і Голокост».

Термінологія, що використовується в рекомендаціях

Слово «Голокост», походить від грецької мови, в якій holokaustikós означає спалення, вчинене древніми народами на жертвовнику. Контекст цього терміну, який пов'язаний з релігією, відмінною від юдаїзму, змушує багатьох вчених та єврейських теологів відкидати його. Замість нього вони використовують слово з івриту «Шоа», яке означає тотальне знищення, загибель, зникнення.

У цих рекомендаціях ми використовуватимемо взаємозаміно слова «Голокост» і «Шоа».

Ми розуміємо освіту як процес. Це означає, що жоден з її етапів не можна пропустити, а поради, що стосуються, наприклад, молодшої вікової групи, не втрачають актуальності на наступних етапах навчання. Тож, пропонуємо ознайомитися з усією інформацією, незалежно від того, з якою віковою групою ви працюєте. Нам особливо важливо виділити три етапи викладення інформації про «Другу світову війну і Голокост»: сенсибілізація та побудова емпатичних відносин, переказ основ історичних знань, обговорення деталей та пов'язання минулого з теперішнім.

Ми покажемо вам, як провести дітей та підлітків через всі етапи у відповідний для них час, адаптуючи зміст і методи до їх вікових пізнавальних можливостей. Поради та рекомендації, описані в документі, призначені спеціально для вчителів і педагогів, які працюють з темою «Другої світової війни і Шоа». Але ми сподіваємось, що вони також стануть у пригоді батькам та опікунам, авторам книг, які хочуть говорити з дітьми та молоддю на ці теми, і хочуть, аби цей процес відбувався безпечно.

Освітній відділ, Музей Історії Польських Євреїв POLIN

Розділ 1. Загальна інформація

Рекомендації, представлені в цьому розділі, стосуються загальних питань щодо навчального процесу про «Другу світову війну і Голокост» – ролі вчителя, педагога у цьому процесі, емоційної безпеки дітей і підлітків, турботи про себе.

Турбота про емоційну безпеку

- «Друга світова війна і Шоа» – це емоційно важка тема, дослідження якої може викликати різні реакції (навіть вторинний посттравматичний стрес). Треба усвідомлювати, що часами реакція дітей та підлітків може видаватися дещо дивною і незрозумілою. Наприклад, захисною реакцією може бути сміх або запитання та коментарі, зміст яких може видатися несерйозним.
- Не можна доводити емоційний стан дітей до екстремального – плачу чи тривоги, це значно блокує когнітивні процеси. Психологія розвитку пояснює, який зміст і методи підходять для дітей і підлітків конкретного віку. Якщо ми невірно їх обираємо, то наші дії можуть привести до негативних наслідків. Демонстрація контенту, який навчає на одному етапі, може бути шкідливим на іншому.
- Перш за все, варто подбати про емоційну безпеку дітей та підлітків. Плануючи освітній процес, пам'ятайте, що ви орієнтуєтеся на конкретну людину чи групу, тому постарайтеся якомога краще пізнати її потреби. Спостерігайте за реакцією і за необхідності внесіть зміни у свої плани. Дайте дітям/молоді простір для обміну емоціями, які вони відчують.
- Свідомо добирайте інформацію і методи навчання до віку дітей/молоді. Ви можете скористатися порадами, розробленими командою Музею POLIN, призначеними для конкретних вікових груп. Ми описуємо їх у цьому документі. Але пам'ятайте, що кожна людина/група різниться – адаптуйте методи до їхньої специфіки (може бути так, що з

групою вразливих десятирічних дітей краще працювати за правилами, які ми описали для дітей 6-9 років).

- Уникайте реконструкцій, постановок та відтворень військової ситуації (наприклад, через симуляційні вправи). Це може призвести до ототожнення з персонажем. Таке рішення є доволі складним емоційно, і може не спрацювати в освітніх цілях.
- Серед навчальних матеріалів завжди шукайте інформацію, для якого віку вони призначені. Зверніть увагу, що, хоча графічна форма матеріалу може відповідати групі молодшого віку – інформація не обов'язково адаптована до нього (наприклад, комікси, анімація).
- Подумайте, як ви можете подбати про себе і свою емоційну безпеку.

Планування навчального процесу

- Поміркуйте над своїми намірами, над тим, чим керується ваша освітня діяльність у висвітленні теми «Другої світової війни і Голокосту» і спробуйте відповісти на кілька питань: які цілі ви ставите перед собою? Який ваш особистий досвід і мотивація? Як ця тема стосується Вас і людей, яких ви хочете навчати?
- Не використовуйте історію Шоа інструментально, як засіб досягнення будь-якої мети. Повага до людей, які померли та/або постраждали від Голокосту, вимагає, щоб ця історія мала, передусім, значення сама по собі. Неетичним є використання цієї теми в політичних й ідеологічних цілях.
- Візьміть до уваги контекст, в якому ви розглядаєте тему. Наприклад, історичний, правовий чи домашній (розповіді про сімейні історії). Застосуйте до нього конкретні методи. Наприклад, говорячи про війну в контексті прав людини, ви можете розказати про німецькі правила, запроваджені на окупованих територіях, як про приклади порушень прав людини. Розмовляючи зі своєю дитиною вдома про історію вашої

бабусі, Ви можете більше зосередитися на емоціях, які ця історія викликає у дитини й на поясненні їй того, що в цій конкретній історії важливо для вас.

Створення контексту для навчання про «Другу світову війну і Шоа».

- Перш ніж починати говорити з дітьми/молоддю про війну, почніть з інформації про культуру та більш ранню історію євреїв. Щоб зрозуміти значення Голокосту, треба зрозуміти ролі, які єврейська громада відігравала у Польщі протягом віків. Крім того, повага до людей, що загинули під час Шоа, вимагає, розуміння не лише того, як вони помирили, а також як жили й ким були. Не потрібно зображати їх виключно, як жертв. Варто також розповісти про сучасне єврейське життя, щоб не виникло помилкового враження, що єврейська культура перестала існувати після Другої світової війни.
- Не говоріть про переслідуваних під час Другої світової війни осіб мовою злочинців (використовуючи нацистську термінологію). Також обережно і свідомо використовуйте іконографічну документацію (візьміть до уваги, що до наших днів збереглися нацистські пропагандистські матеріали). Потурбуйтеся про те, щоб говорити про переслідуваних осіб з повагою, з урахуванням їхньої точки зору (наприклад, фраза «розв'язання єврейського питання» – це формулювання, що використовується в нацистській пропаганді).

Розділ 2. Навчання у віковій групі 6-9 років

Особливо важливо підкреслити, що цю вікову групу ми не навчаємо про Голокост - це емоційно небезпечна тема для дитини. Готуючи учнів до навчання про Шоа на більш пізніх етапах освіти, можна проводити заняття, спрямовані на формування емпатичного ставлення. Ці заняття не повинні стосуватися безпосередньо теми Другої світової війни. Під час них обговорюються тексти, історії, фільми, які підвищують чутливість, зосереджені на таких цінностях, як допомога, подолання втрати. У цій віковій групі можна обговорювати питання в контексті історії про початок Другої світової війни. Якщо Ви вирішили ввести цю тему у 1-3 класах, нижче наведені рекомендації, як це зробити безпечно.

Специфіка вікової групи

Варто пам'ятати, що, попри спроби визначити певні закономірності, різна швидкість розвитку дітей одного віку є типовим і звичайним явищем. Кожна дитина розвивається індивідуально, в специфічному темпі дозріває і здобуває соціокультурний досвід.

Навчальні цілі

1. Навчання певній поведінці згідно з цінностями добра, дружби, співчуття і справедливості.
2. Формування емпатичного ставлення.
3. Навчання говорити на складні теми, такі як смерть, туга, втрата.
4. Відпрацювання чутливості до кривди та несправедливості.
5. Мотивація до дій на благо інших.

Рекомендований обсяг освітнього контенту

Ключовим моментом на цьому навчальному етапі є розмова з дитиною про цінності та важкі ситуації в контексті Другої світової війни, а не звичайна передача історичних знань про неї. Військова реальність – це лише фон основної історії. Натомість теми розмови, можуть бути наступними:

- справедливість і несправедливість,
- безпека і небезпечна ситуація,
- дім і необхідність переїзду,
- близькі люди та туга за ними,
- власність та її втрата,
- контакт з насильством,
- пошук і надання допомоги.

Ситуації, про які ми говоримо, пов'язані з досвідом, зрозумілим дитині, наприклад, з того, що відбувається в її родині, зі спілкування з друзями, з користування дитячими речами. Розмова про це допомагає приборкати страх, який супроводжує дитину в цей період розвитку. Якщо ми відкрито згадуємо про події війни, варто зупинитися на першому її періоді (поступовій ізоляції та виключенні єврейської громади, початку окупації). Якщо історія війни, яку ми розповідаємо, стосується євреїв, важливо, щоб ця історія пояснювала, хто такі євреї, і містила основну інформацію про єврейську культуру. Щоб не створювати враження, що з євреями пов'язані тільки історії їхнього переслідування.

Специфіка вікової групи

Період початкової школи – це час інтенсивних змін від спонтанності та відсутності контролю над своєю поведінкою до навчання і все більшої самодисципліни. У цей період всі типи розмов повинні бути легкими. Це стосується і більш серйозних тем, що

вимагають роздумів. Це стає можливим, завдяки тому, що мозок дитини щоразу більше контролює дії та реакції. Також розвиваються мовні навички та здатність до символізування навколишнього світу. Більшість друго- і третьокласників вже вміє опанувати свої емоції на певному рівні. Можна очікувати від них більше, ніж раніше, продуманості, серйозності та відповідальності, однак все це теж супроводжується хвилюванням й емоційною залученістю. Рух соціальних потоків стає можливим, коли збільшується інтерес дитини до соціального світу. Інтенсивно починає розвиватися її здатність розуміти психічні стани інших людей (так звана менталізація) і завдяки цьому розвивається співчуття. Все частіше дитина сприймає й оцінює поведінку інших людей через призму намірів, а не через результат. Дитина починає розуміти, що правила встановлюються людьми та що вони можуть змінюватися, тому що це обумовлено умовами поточної ситуації й контекстом. Визначаючи, що правильно, вона враховує обставини й зіставляє з ними свою оцінку ситуації.

Емоційна безпека

- Забезпечення емоційної безпеки дитини має бути вашим пріоритетом.
- Якщо хочете розпочати розмову на тему війни, виберіть момент, коли дитина почуває себе емоційно стабільно (не перевантажена життєвими важкими ситуаціями); не концентруйтеся на цій темі довго.
- Не шукайте аналогій між життям сучасної дитини й дитини часів Другої світової війни. Уникайте ситуацій, в яких дитина уявляє себе в реаліях Другої світової війни.
- Читайте книжки/дивіться фільми разом з дитиною, не залишайте її сам на сам з темою війни.
- Створіть простір для розмови про емоції, які у дитини викликала історія на тему Другої світової війни. Допоможіть дитині назвати ці емоції та поясніть їх разом з нею. Покажіть

їй розуміння і прийняття всіх почуттів, що виникають. Обговоріть аспекти історії, які можуть викликати складні емоції, такі як страх, злість, смуток, тривога.

- Якщо бачите, що дитина дуже засмучена, неспокійна, напружена або навпаки – весь час жартує, запитайте, чого вона потребує і намагайтеся дати їй це. Може їй потрібно розслабитися, заспокоїтися або скерувати увагу на щось інше.
- Чітко відокремлюйте минуле від того, що є зараз. Дитина завжди має знати, коли ви говорите про минуле чи вигадану історію, і коли ви говорите про те, що тут і зараз. По-різному нагадуйте дитині, що Друга світова війна давно закінчилась і що вона в безпеці.
- Переконайтеся, що історія має позитивний кінець або принаймні деякі сюжетні лінії історії успішно завершилися для її героїнь та героїв.
- Подбайте про емоційне завершення обговорюваної історії, запитайте дитину про її почуття. Ви можете запропонувати їй створити щось власними руками. Художнє вираження може допомогти дитині вийти з важких емоцій, викликаних історією.

Специфіка вікової групи

Заняття на тему Другої світової війни можуть викликати сильну емоційну реакцію, і тому дуже важливо їх емоційно завершувати. Дитина в цьому віці не може розказати просто про свої почуття, тому набагато краще використовувати іншу форму вираження (наприклад художній витвір). Також, говорячи про емоції, варто використовувати візуальні матеріали, наприклад фотографії або малюнки. На цьому етапі розвитку дитина вчиться ставитися до важливих питань серйозно. Таким чином, вводячи тему війни, соціальної нерівності або шкоди, можна очікувати, що діти у другому та третьому класах більш вдумливо поставляться до цієї теми. Проте, після уроку діти можуть відігравати щойно обговорювані ситуації (наприклад, грати у війну на задньому дворі школи). Варто пам'ятати, що така реакція не є кепкуванням чи приниженням теми, але є відстороненням від емоцій, які залишилися у дітей після обговорення складної теми. На

цьому етапі розвитку гра все ще виконує дуже важливу розвивальну функцію. Вона дозволяє зреагувати на неприємну напругу і негативні емоції, вчить дотримуватися правил і взаємодіяти з іншими. Придивіться уважніше до того, що відбувається під час гри і яку вона може виконувати функцію.

Загальні методичні рекомендації

- Перевірте, як дитина розуміє розповідь, яку ви представили. За необхідності поясніть їй невідомі терміни.
- Приділіть особливу увагу тим моментам історії, в яких герої мали вплив на реальність, могли діяти. Завдяки цьому ви будете у дитини почуття спроможності, і не залишаєте її з почуттям безсилля, пригніченості.
- Поговоріть з дитиною про мотиви дій героїв в оповіданнях; намагайтеся, щоб вона судила не героїв, а їхні вчинки, уникайте створення чорно-білого зображення реальності.
- Дайте можливість обробити знову отримані знання, наприклад, запросіть дитину до створення плаката про якийсь аспект вивченої історії, що дозволить розвантажити складні емоції, пов'язані з цією темою.

Специфіка вікової групи

Дитина на цьому етапі починає розширювати коло авторитетів поза родиною.

У неї виникає бажання ототожнити себе з компетентними людьми, яких можна наслідувати й переймати їхні погляди й знання. Одну з центральних ролей починає відігравати вчитель, який буде часто розглядатися як своєрідний «оракул» і зразок. Ось чому важливо, які повідомлення скеровуватиме ця людина до дітей під час навчання, а також яких героїв (наприклад, пов'язаних з Другою світовою війною) обиратиме як зразок.

Все більше рефлексивність дитини починає супроводжуватися розумінням іронії, сарказму, а також метафори. Однак дитина все ще надає перевагу роботі над завданнями з одним рішенням про конкретні події. Таким чином, вивчення багатьох різних проблем, або питань з декількох точок зору може бути проблемою (тому варто пам'ятати про те, щоб розповіді про Другу світову війну і Голокост, або цитованих персонажів можна було б сприймати більше однозначно).

Підбір матеріалів, мови, змісту

- На обкладинці книг, що ви використовуєте, знайдіть інформацію про те, для якої вікової групи вони призначені. Якщо ви видавець або автор, стежте за тим, щоб така інформація була помітною. Зверніть увагу, що іноді вступ до книги для дітей призначений для дорослих – переконайтеся, що дитина його не читає.
- Під час вибору навчальних матеріалів не зважайте на їх жанр (наприклад, комікс, фільм). Матеріал формально може адаптувати повідомлення до наймолодшої аудиторії, і все ж сам його зміст може бути занадто складним.
- Перш ніж вирішити, чи працювати з дитиною за допомогою конкретного матеріалу самі ознайомтеся з ним. Тільки тоді вирішуйте, чи матеріал підходить для цієї дитини (або групи дітей). Візьміть до уваги її / їхню чутливість, переживання, спосіб впоратися з емоціями.
- Не використовуйте матеріали, які різко і безпосередньо зображують реалії війни.
- Не використовуйте матеріали, які передають занадто багато історичної інформації – пам'ятайте, що це не головна мета на даному етапі освіти.
- Перевірте, як дитина розуміє поняття, що з'являються в оповіданні або у вашій розмові. Намагайтеся не використовувати незрозумілі дитині слова (наприклад, гетто, депортація, концтабір). Якщо ви вирішили ввести нове поняття, поясніть його так, щоб воно відповідало віку дитини. Пам'ятайте, що загальні заяви можуть бути сприйняті

ними не згідно з вашими намірами й викликати непотрібний страх (наприклад, «старими» для шестирічної дитини можуть бути люди тридцяти років, у віці його батьків).

Глава 3. Навчання у віковій групі 10-12 років

У цій віковій групі ми пропонуємо зосередитися на переказі базової інформації про Другу світову війну та впорядкуванні історичних знань, які надходять до учнів з різних образів поп-культури. Таким чином, ми створимо основу для подальшого навчання. На цьому етапі ми досі не даємо детальної інформації про Шоа. Однак у випадку, якщо діти запитують про цей аспект війни, ми не ухиляємося від відповіді. Нижче наведені детальні інструкції.

Освітні цілі

1. Передача базової інформації про Другу світову війну.
2. Упорядкування історичного знання, яке в цей період дитина отримує випадково, (через телебачення, інтернет, фільми).
3. Зміна уявлень про Другу світову війну, заснованих на образах поп-культури.
4. Включення знань про євреїв до знань про історію Другої світової війни, будування спільної пам'яті.
5. Пробудження інтересу до історичних подій, через теми, зрозумілі дітям і пов'язані з потребами, характерними для їхнього віку.

Рекомендований обсяг освітнього матеріалу

На цьому етапі ми хочемо створити спільну історичну основу про Другу світову війну, тому повідомляємо тільки основні факти про неї, включно з інформацією про долі єврейської спільноти.

За основну інформацію на цю тему ми визнаємо:

- знання про єврейську громаду до війни (різноманітність, повсякденне життя),

- початок Другої світової війни й поступовий процес виключення різних груп до і під час війни,
- перші роки війни та життя під час окупації.

Емоційна безпека

- Забезпечте емоційну безпеку дитини. Важливо враховувати пізнавальні та емоційні здібності під час ознайомлення з темою Другої світової війни.
- Коли ви обговорюєте з дитиною історичні факти, не забувайте про емоції. Факти можуть запустити складні емоції, про які варто говорити. Подбайте про це після перегляду фільму / читання тексту.
- Якщо ви працюєте з групою, враховуйте групову динаміку. Діти цього віку можуть соромитись показувати емоції. Наприклад, вони можуть неохоче відповідати на запитання про історію, яку щойно почули. Тож, dopasуйте форму роботи до ситуації – ви можете, наприклад, попросити спочатку поговорити про цю історію в групі з трьох осіб і тільки потім запитувати на загальне про те, над чим працювала менша група.
- Попри те, що на даному етапі ви не надаєте докладної інформації про Голокост, не старайтеся приховати від дитини факти, наприклад, відверто говоріть, що героїня тієї чи іншої історії загинула в останні дні війни.
- Якщо у дитини виникають досить радикальні питання щодо тем, пов'язаних з Другою світовою війною, відповідайте на них загально. Не ігноруйте ці питання. Наприклад, якщо дитина запитає, що сталося з сім'єю героя оповідання, скажіть, що, напевно більша частина цієї родини загинула під час війни. Не розповідайте детально, як проходили масові розстріли, або смерть в газовій камері.
- Залиште час, щоб закрити тему: підкресліть, що обговорювані питання стосуються минулого і що пам'ять про минуле важлива.

- Дозуйте знання. Не займайтеся занадто довго – один день на тиждень може бути відведений на питання про Другу світову війну.

Специфіка вікової групи

Емоційна реакція на зміст не залежить від віку аудиторії. Чим старша аудиторія, тим більш контрольовані емоції можна очікувати, але в будь-якій з вікових груп не можна виключити можливості сильної емоційної реакції. Різною може бути стратегія підтримки осіб, які ті емоції відчувають. У той час, як наймолодшим дітям важливо допомагати називати емоції й надавати невербальні та непрямі способи реагування (такі як гра, мистецтво), то дітям 10-12 років потрібно практикувати рефлексію емоційного стану, як свою, так і чужу. Цей етап розвитку характеризується ще й тим, що дитина замислюється, як може допомогти собі у складній ситуації (наприклад, коли відчуває стрес). З іншого боку, проявляється також здатність допомагати іншим людям в емоційно складних ситуаціях, коли вони відчувають, наприклад, гнів, сором або смуток. Хоча ми продовжуємо навчати, ми також повинні стежити як за динамікою емоцій учнів, так і за ситуацією в групі, ми можемо почати розділяти «управління» емоціями, які дають молоді можливість пошуку адекватних способів підтримки себе індивідуально та в групі однолітків.

Загальні методологічні вказівки

Шукайте історії, які будуть цікаві дитині, наприклад, історію його однолітків. Прагніть до того, щоб дитина брала активну участь у вивченні історії, але не ідентифікувала себе занадто сильно з героями.

Не шукайте аналогій між історичними подіями та сьогоденням – ви можете це зробити коли дитина підросте. У цей період вона ще на етапі систематизації знань і додатковий рівень рефлексії може порушити цей процес.

Познайомте дитину із загальними фактами про Другу світову війну (наприклад, про смерть в концентраційних таборах), однак без реалістичних описів страждань (наприклад, з описом мук помираючих від голоду в'язнів цих таборів).

Специфіка вікової групи

Вчитель на цьому етапі може мати різний підхід до окремих учнів, до нового контенту або методів навчання. Деякі учні можуть відкрито заперечувати та відкидати ідеї вчителя. Навіть відмінно методологічно підготовлений урок з ретельно підібраним змістом і цікавими додатковими матеріалами може бути погано сприйнятий, підданий критиці й бойкоту. Можна назвати, як мінімум дві причини такої реакції. Перш за все, варто пам'ятати, що це етап балансування окремих осіб в групі між почуттям неповноцінності та оптимальним ідеалізованим почуттям компетентності. Частина дітей в групі буде боятися, інша частина захоче за будь-яку ціну показати, що інформація нудна, що вони вже все знають. Нереально очікувати, що весь клас однаково проходитиме через кризу розвитку і буде на стадії оптимального почуття компетентності, що проявляється через ставлення: «я відчуваю радість від навчання новому». Друга причина розвитку – відхід від відносин вертикальних (з батьком, учителем) на користь горизонтальних (отримання більш істотного обміну, взаємодія, практика і перевірка себе в групі, де всі мають однакову позицію). Тому варто подумати, як проводити заняття, використовуючи потенціал однолітків. У групі у дітей формується соціальна ідентичність, вони краще реагують на зміст від своїх однолітків, а ніж на пропозиції від дорослих. Крім того, когнітивний розвиток та пов'язана з ним можливість узгодження повідомлення з одержувачем дозволяє більш ефективно співпрацювати в групі. Функція вертикального відношення (ставлення вчителя, вчитель-учень), дає дитині почуття безпеки, що дозволяє отримувати знання і вчитися. Перенесення діяльності до горизонтальних відносин дасть дітям більше волі до дії, до обміну ролями, знаннями та практики навичок.

Підбір матеріалів, мови, змісту

- Не показуйте жорстоких фотографій та фрагментів жорстоких відео.
- Пам'ятайте, що поняття, пов'язані з військовою тематикою, не зрозумілі дитині. Якщо ви вирішили їх використовувати, завжди пояснюйте їх доступною дитині мовою.
- Наведіть порядок в хаосі новин про Другу світову війну, які діти отримують з різних джерел.
- Зосередьтеся виключно на найосновніших історичних фактах та процесах. Поясніть, з чого вони впливають. Не перевантажуйте дітей великою кількістю енциклопедичних знань.

Глава 4. Навчання у віковій групі 13-15 років

У цій віковій групі важливо поглиблювати історичні знання про Другу світову війну.

Молодь вже набуває зрілості, яка дозволяє їй протистояти знанням про реалії війни. Ми рекомендуємо обговорювати історичні події через призму долі єврейської спільноти та її окремих членів. Однак ми все ще застерігаємо від детальних розповідей про масові вбивства й описів сцен жорстокості.

Специфіка вікової групи

Школярі в цьому віці набагато ефективніше використовують абстрактні поняття (такі як істина, справедливість, любов) й аналізують проблеми з різних точок зору. Вони часто починають дискусії з дорослими на різні теми. Підлітки шукають розуміння, раціональних пояснень принципів, які вони раніше спокійно сприймали; часто іронізують. У них одночасно виникають позитивне та негативне ставлення до різних тем.

Формуючи себе, підліток із задоволенням підкреслює власні цінності, світогляд, думки, які часто відмінні від тих, що мають його батьки та інші його дорослі авторитети.

Освітні цілі

1. Отримання перевірених, більш детальних історичних знань про Другу світову війну та події, які призвели до Шоа.
2. Вивчення і спроба зрозуміти різні відносини людей і соціальних груп під час війни.
3. Розвиток роздумів про пам'ять (також місцеву) про єврейську спільноту, пам'ять про євреїв, які загинули під час Голокосту.
4. Представлення ідентичності як такої, що складається з різноманітних культур і традицій.

Рекомендований обсяг освітнього контенту

На цьому етапі навчання ми разом з учнями шукаємо відповіді на питання: "що? де? коли? чому?". У випадку Голокосту відповіді на ці питання змушують заглиблюватися в тематику і досліджувати окремі теми на більш детальному рівні, ніж раніше. Ми також можемо торкнутися теми пов'язаної зі взаємостосунками (жертвність, дружба, сусідство, ненависть, ревності), досліджувати мотивацію в діях різних категорій осіб: жертв, злочинців і їхніх помічників, бенефіціарів, пасивних спостерігачів, сторонніх, прибічників, рятувальників. Важливо показати молоді механізми нацистської пропаганди й антисемітизму і вказати на їхню роль у підготовці та знищенні людей під час Голокосту. Зважаючи на жорстокість цих матеріалів, ми застерігаємо від ознайомлення учнів з темою масових вбивств (демонстрування фотографій, читання описів).

Емоційна безпека

- Зважайте, що в цій віковій групі тема війни, і пов'язаних з нею звірств, може викликати сильне емоційне збудження, навіть якщо учні не показуватимуть цього відкрито.
- Обговорювані раніше (в контексті інших вікових груп) питання, що стосуються емоційної безпеки, залишаються в силі. Коротко: будуйте безпечну атмосферу для розмови про військові теми, приділіть час на інтегрування складних емоцій, що виникають, запропонуйте активність на вираження цих емоцій.
- Люди у віці 13-15 років часто соромляться проявляти емоції, тому турбота про їхню емоційну безпеку - особливий виклик. Якщо ви знайомі з групою, з якою працюєте, створіть такі умови, аби це вираження емоцій було безпечним. Наприклад, замість того, щоб говорити про складну тему на загал для всієї групи, запропонуйте поговорити в парах, або ж описати свої почуття на нотатках, які потім можна зібрати й прочитати анонімно.

- Створюйте такі ситуації, в яких учні зможуть висловити свою думку в безпечний спосіб, тобто такі, в яких не буде загрози, що їх висміють, виключать з групи, або піддадуть оцінці.
- Обговорюючи тему Голокосту, завжди виділяйте час на «провітрювання» емоцій. У цьому може допомогти навчальний цикл Девіда Колба. Відповідно до нього варто ввести цю тему через:

Етап I: досвід, яким може бути, наприклад, вправи, показ фрагмента фільму або спільне інтерпретування фотографії.

Етап II: час для індивідуальних роздумів (спостереження, враження, пов'язані емоції з представленим матеріалом, досвід) - цей етап іноді не береться до уваги освітньою системою. Це важливий елемент навчання, оскільки сильні емоції, які в цій віковій групі з'являються особливо часто, можуть спотворити пізнання, отримання інформації й процеси запам'ятовування. Тому варто створити простір для роздумів про враження та емоції, які викликав цей досвід.

Етап III: Узагальнення того, що впливає з досвіду та роздумів - переказ додаткових знань з розглянутого питання.

Етап IV: Застосування отриманих знань - задавання собі питань про їхній стосунок до сучасності.

- Будуйте з учнями такі взаємовідносини, в яких ви цікавитиметеся їхньою темою, проявлятимете підтримку, заохочуватимете до досліджень («кожне питання добре»); уникатимете оцінок і присоромлення, які в цьому віці сприймаються особливо болісно і можуть перешкоджати участі у темі.

- Уникайте реконструкцій, постановок та відтворень (наприклад, за допомогою вправ симуляції) військових ситуацій і будь-яких дій, які призводять до ототожнення з персонажем.

Загальні методичні рекомендації

- Розглядаючи військові теми, вбудуйте їх у локальний контекст, коли це можливо, зверніться до історії спільноти з місцевості, в якій ви працюєте. Сліди пам'яті присутні в кожному місті та локальна пам'ять дає відчуття, що історія ця стосується й нас, стає більш особистою. (Тут ми зважаємо на правило, яке часто використовується у німецькій освіті «копай там, де стоїш»).
- Часто рушійною силою заангажування учнів є заангажування вчителя. Ваша справжня цікавість до запитань, може розбудити цікавість підлітків.
- Особливою проблемою у навчанні про Другу світову війну та Шоа в цій віковій групі є реагування на антисемітські висловлювання. Такі ситуації можуть бути пов'язані з бажанням до провокацій, бунту, але й тим, що підлітки часто мають стереотипні знання про війну, які отримують з засобів масової інформації або з сімейних розмов, чи свого оточення. Тоді справжньою проблемою стає переказ знань без примусу та конфліктів. Не виключаються відкоригування знань, заповнення прогалин, ознайомлення з іншими перспективами й критичним ставленням до думок і поглядів, з повагою до особи, яка входить в конфлікт. Також важливо «дати волю» дискусії в групі, дозволити обмін думками між однолітками.

Специфіка вікової групи

Це час боротьби з різкими й глибокими змінами біологічного, психічного та соціального функціонування. Зміни, які є по суті, доказом природного розвитку, часто проявляються у формі відчуження, труднощів з використанням наявних компетенцій, відсутності

проникливості до власних переживань і можливості бунту. Підліток починає визначати себе («Хто я?») і своє майбутнє («Ким я хочу бути?»), що вимагає ретельного розмірковування про вже наявний дитячий досвід. Що означає багато праці над собою і боротьби з нестабільністю власної психіки. Цей процес відбувається за допомогою експериментів, бунту, вираження себе у яскравий, іноді безкомпромісний спосіб.

«Я», інтерес до себе, свого розуму і тіла, на індивідуальному рівні може переважати над усіма іншими питаннями. Виникає негатив, тобто відмова від того, що пропонують дорослі, як батьки, так й інші люди. Це - найчастіший прояв початку серйозної та важкої роботи підлітка над собою і концепцією свого життя.

В емоціях відчувається велика лабільність – тенденція до переживання частих змін емоційних станів; раптова зміна емоцій і плавний перехід від емоційної нестабільності, через відчуття негативних емоцій і труднощів з контролем емоцій, до підліткової депресії. Гормони викликають швидку появу пережитих емоцій і швидко приводять до високого рівня напруженості.

Підбір матеріалів, мови, змісту

- До 16 років не рекомендуємо надавати інформацію про деталі проведення масових вбивств. І знову – справа не лише в деталях масових вбивств, а й усіляких жахів, тягар яких підліток не витримає.
- До 16 років не рекомендується відвідувати місця пам'яті колишніх концтаборів або таборів смерті.
- Характерним для підліткового віку може бути повна відсутність інтересу до уроку, предмету, тому що в центрі Всесвіту підлітка – його власні проблеми з ідентичністю, тілом, прийняттям. Говорячи про Другу світову війну, шукайте теми, які можуть бути цікавими та актуальними для підлітка, наприклад, про тіло, повсякденне життя,

конфлікт цінностей, вірність і зраду, бажання захистити себе та про допомогу іншим. Є й інша справа – відмова від теми, як занадто складної емоційно, або такої, що викликає світоглядний конфлікт. Це може призвести до очевидної відсутності інтересу.

- Додавайте до розповідей про Голокост різні перспективи: наприклад, Друга світова війна з точки зору дитини, жінки або людини в цілому. Не обмежуйтеся політичною і військовою історією. Шукайте неочевидне, забуте. Наприклад, згадуйте не лише про героїчні постаті тих, що допомагали та умови, в яких жили врятовані діти, а також про емоційний стан батьків, які віддавали дитину, аби врятувати її. Також поговоріть про соціальний контекст в якому діяли Праведники – про їхню самотність.
- Знайомлячи учнів з більш складними темами війни, дбайте про формування відчуття поваги й розуміння жертв війни. Уважно добирайте відео та фотографії, які хочете показати. Уникайте тих матеріалів, які можуть шокувати учнів. Не показуйте фотографії з жорстокими сценами смерті, знущаннями з людей, приниженням їх. Не намагайтеся «зробити» більш привабливим історичний зміст, продиктований бажанням привернути увагу учнів, зацікавити їх.
- Зважайте на точність (доречність та адекватність) мови, яку ви використовуєте, говорячи про Голокост. Якщо ви використовуєте нацистську термінологію, робіть це свідомо і зазначайте, що це мова злочинців (наприклад «арійський бік», «транспорт», «остаточне розв'язання єврейського питання»).

Специфіка вікової групи

Розвиток підліткового бунту опирається на двох основних процесах, які допомагають перейти до конструктивних способів створення нової ідентичності. Це, з одного боку, дослідження, тобто експерименти, перевірка, тестування своїх можливостей, а з іншого – участь (емоційна, інтелектуальна) у важливих для підлітка формах діяльності, ідеях.

Варто припустити, що певні елементи заперечення будуть виконувати функцію

необхідного елементу розвитку. Логіка розвитку ідентичності вимагає, аби підліток «відокремився» від дорослих і їхньої системи норм, цінностей, інститутів, щоб в нього була можливість критикувати їх, аби потім, пізніше, стати схожим на дорослих.

Створення місця для розбіжностей, інакомислення та бунту може бути, незалежно від джерела опору, особливо актуальним для молоді на цьому етапі розвитку. Тоді основою стають відносини з дорослими, що допускають значний рівень автономії, водночас тісний контакт, що дозволяє ділитися труднощами й сумнівами, обговорювати та демонструвати свою точку зору, що відрізняється від поглядів дорослого. Й безсумнівно почуття безпеки, пов'язане з усвідомленням можливості помилятися та отриманням підтримки.

Глава 5. Навчання у віковій групі 16-18 років

У цій віковій групі ми рекомендуємо розповідати про Голокост в повному хронологічному і матеріальному обсязі, тобто охоплювати також питання, пов'язані з масовими смертями. Для цієї вікової групи ми також рекомендуємо шукати зв'язки між минулим і теперішнім.

Освітні цілі в цій віковій групі

1. Отримання якомога більше знань про Голокост.
2. Розширення історичних питань про Шоа з точки зору інших наук, таких, як психологія і соціологія.
3. Розуміння функціонування теми Голокосту в різних контекстах сучасної культури, .
4. Формування свідомої участі в публічних дебатах про важкі аспекти минулого, що призводить до свідомого формування власної (критичної) громадянської ідентичності.
5. Формування відкритості щодо представників меншин (у тому числі протидія антисемітизму).

Рекомендований обсяг освітнього контенту

Практика показує, що більш дорослим учням зазвичай потрібно повторити матеріал, який вони мають пам'ятати з попередніх шкільних років. Ми пропонуємо не припускати, що їх знання про Другу світову війну та Шоа досить великі, тому варто знову повернутися до основних фактів, додаючи додаткові й заглиблюючись у теми, пов'язані з цим питанням. Отже, ми пропонуємо концентричний метод у навчанні, щоб повторювати матеріал, додаючи більше деталей і таким чином формувати знання учнів.

У цій віковій групі, якщо дозволяє емоційна зрілість, ми вважаємо можливим говорити більш детально про масові вбивства і Голокост, наприклад, про функціонування

концентраційних таборів і таборів смерті. Можна ухвалити рішення про спільне відвідування меморіалу.

Такий візит повинен бути добре підготованим і правильно проведеним. Якщо дитина в класі відчуває, що не готова цього робити, то не потрібно її примушувати або вмовляти.

Ми пропонуємо включити у навчальний процес елементи зміни ставлення учнів. Таким чином, мова йде не лише про переказ знань, чи фактів, але також про розуміння історичних процесів та їх наслідків для особистості. Ми можемо показувати знання про соціальні механізми, які діють в кожний період часу, але в період війни мають більш радикальні наслідки (наприклад, виключення з групи, дискримінація). Ми також можемо показати різні рішення, які люди ухвалювали під час війни, та колективно піддавати їх етичному обговоренню.

Специфіка вікової групи

Підліткам важко змиритися з випадковістю і складністю соціальної реальності, яка кидає виклик принципам формальної логіки. Практикуючи свій новий спосіб мислення вони постійно помічають у батьків і вчителів непослідовність, неточне застосування понять. Підліток може розглядати світ як боротьбу протилежностей, «за» і «проти»/ «своїх» і «чужих». Його система цінностей має тенденцію бути жорсткою, радикальною, з чіткою найвищою цінністю, яку він захищає.

Важливий момент, коли підліток починає шукати різні ідеології, лідерів, групи, які він вважає цінними, і завдяки яким він зможе визначити себе. Цей етап, коли підліток тренує вірність прийнятому ідеологічному вибору, іноді викликає занепокоєння дорослих, а іноді навіть дратує, тим більше, що це може проявляється дивним, на думку дорослих, вбранням, новими харчовими звичками, зміною словникового запасу, інтересів. У деяких випадках це означає ототожнення з групою негативною,

загрозливою для розвитку ідентичності (ієрархічна, радикальна, виняткова, побудована за принципом тотожності й сильної догматичної причетності). Однією з проблем для вчителів може бути тенденція молоді замикатися у своєму власному світі (наприклад, в радикальній групі, з крайніми поглядами) й відсутністю зацікавлення та відкритості до контраргументів, інших думок.

Емоційна безпека

- Навчання про Шоа в найстаршій віковій групі повинно мати більш продуманий характер, ніж в інших групах, тому що саме тут ми розглядаємо найскладніші теми, пов'язані з масовими вбивствами. Кожного разу цей процес (під час кожного окремого уроку, або розмови) повинен бути добре підготованим та мати гарне завершення. Це стосується як необхідних знань (які необхідні для того, щоб дитина зрозуміла значення фактів, які вона дізнається), так само й уваги до емоцій групи.
- Практика показує, що чим більше ми знаємо про Голокост, тим сильніші емоції виникають під час контакту з матеріалами, що показують війну; ймовірно це пов'язано з більшою емпатією та більшим впливом на уяву (недомовленість є цілком зрозумілою, як, наприклад, у фільмі показують, що зачиняються двері газової камери, навіть не зображуючи того, що відбувається всередині). Це варто враховувати й не припускати, що старша молодь менше переживатиме біль, пов'язану з дослідженням звірств війни.
- Вводьте поступово теми, пов'язані з Шоа, починаючи з тих, які мають менше емоційно навантаження. Слідкуйте за реакціями учнів, зважайте на особливо вразливих і тих, хто потребує більшої підтримки.
- Зробіть перерву, якщо ви бачите, що матеріал, який показуєте (наприклад, відео, фотографії), дуже обтяжливий навіть для однієї людини в групі. Почніть розмову, перенаправляючи її на щось менш емоційно складне, аби молодь мала можливість перевести подих (наприклад, ви можете говорити менш відкрито на цю тему, або

згадати історії людей, яким вдалося вижити, або навести приклади громадянського опору чи допомоги). Звичайно, не йдеться про те, щоб брехати, мова про те, щоб не посилювати в цей момент важкі емоційні переживання, які можуть травмувати. Під час роботи з травматичним матеріалом важливо «ввійти» в тему і «вийти» з неї, так, щоб не залишатися в ній, натомість мати контакт з «тут і зараз». Тому, якщо група переживає якісь важкі моменти, наприклад, хтось в класі в жалобі, варто почекати, з обговорюванням цих тем.

- Іноді тим, що може допомогти підлітку увійти знову в момент «тут і зараз» може бути зміна простору, вихід на деякий час з класу, коротка перерва. Після уроку перевірте, що відчуває ця людина, запропонуйте поговорити, ви також можете звернутися за допомогою до шкільного психолога або педагога. Не варто недооцінювати того, що відбувається.
- Вчіться контролювати емоції людей в класі й помічати, коли варто зупинитися та навіть відмовитися від запланованої теми уроку. Може бути так, що учням потрібно більше часу, щоб інтегрувати цей складний зміст.
- Якщо одна або дві людини в класі реагують надто емоційно, наприклад, плачуть, то після заспокоєння ситуації варто поговорити з групою про те, які емоції в них виникають у зв'язку з цією темою - але говорити так, щоб це стосувалося всіх (таку розмову краще проводити індивідуально), адже «витягання» однієї людини на загальний форум і запитання про її почуття може спричинити незручності);).
- Показ фрагментів фільму або фотографій завжди повинен бути тільки частиною уроку, і обговорення цього матеріалу має зайняти більшу його частину. Наприклад, у передмові до фільму варто розповісти про те, які емоції можуть виникати під час його перегляду. Такі пояснення дають молоді відчуття когнітивного контролю над тим, що з нею відбувається, і знижують рівень тривоги (підлітки готові до того, що можуть відчути, і розуміють, чому це відбувається, маючи основу для цього досвіду). Не менш важливо говорити про те, що було показано.

- Для забезпечення емоційної безпеки під час роботи з цими найскладнішими темами - ключовими є добрі взаємовідносини вчителя з учнями. Тільки таким чином вчитель може з упевненістю вирішувати, яку тему безпечно порушити, який матеріал варто показати, а в який момент зупинитися.
- У важкому становищі перебувають викладачі, які працюють з незнайомими групами (у музеях, меморіалах та інших навчальних закладах). Тут ми рекомендуємо поспілкуватися з учителем та зібрати інформацію про групу, можливо, проконсультуватися щодо матеріалів і вправ, які плануєте використовувати.
- Необхідні також високі тренерські компетенції, які дозволяють уважно розмовляти навіть з незнайомою групою, постійно реагуючи на сигнали від учасників.
- Дуже важливо стежити за тим, щоб у вас був час на спілкування, щоб не займатися темою Голокосту поспіхом. Учні повинні мати простір для перебування з цією темою в безпечній атмосфері підтримки та для того, щоб повернутися до цієї розмови також індивідуально, якщо вони відчують таку потребу. Тут необхідні емоційна доступність і уважність вчителя.
- У разі відвідування місця пам'яті варто подбати про момент усвідомленого входу в це місце і виходу з нього. У певному сенсі це має бути ритуал входу та виходу, який може допомогти свідомо пережити цей досвід, так само як залишити його позаду і повернутися до реальності.

Специфіка вікової групи - Примітки

Хоча може скластися враження, що підлітки досягли стадії дорослості, слід робити акцент не тільки на змістовному повідомленні й знаннях, а й також на продовженні підтримки розвитку й емоційного відсторонення. Варто пам'ятати, що раніше - у підлітковому віці покоління батьків сьогоднішніх двадцятирічних, це займало набагато менше часу. Підлітки, навіть у пізньому підлітковому віці, все ще потребують часу, щоб

досягти дорослості й тому дорослий прибічник може відкрити їм очі на різноманітність світу.

Загальні методичні рекомендації

- Показуйте дилеми, навчайте бачити їх в історіях конкретних людей. Задавайте учням питання, які викликають суперечки та заохочують займати позицію. Однак не прагніть до однозначної оцінки поведінки людей, про яких ви говорите. Виходьте за рамки чорно-білих схем.
- Залучайте молодь до тем, яких торкаєтесь. Однак не вдавайтесь до таких питань, як «щоб ви, зробили б на місці даної людини?», таке ставлення ми визнаємо неетичним (ніхто не знає, як би він поведився в скрутній ситуації, якою є війна – спекуляції на цю тему можуть применшити повагу до людей, які в той час жили та страждали). Замість цього ми пропонуємо підвищити залученість за допомогою питання про мотиви поведінки людей під час війни (наприклад: «Чому єврейська поліція погоджувалася брати участь в організації депортації людей до таборів смерті?» «Якими мотивами вона керувалася?»). Під час висвітлення тем війни необхідно зробити так, аби молодь навчилася розуміти ситуації, які є неоднозначними, амбівалентними.
- Розглядайте освіту, як поле для формування питань, яке є важливішим, ніж пошук відповідей; однозначна відповідь завершує розмову. Створіть простір для того, щоб учні ставили свої питання, які з'являються в них під час роботи з матеріалами, що стосуються Голокосту.
- Користуйтеся перевіреними джерелами, показуючи, що саме вони дозволяють вам бачити різні точки зору і розвивати критичне мислення. Таке ставлення, повне власних сумнівів і неприйняття однозначних відповідей, готує до участі в сучасних суперечках з історії та пам'яті.

- Підвищуйте чутливість до мови, якою говорите про Голокост (зверніть увагу на мову та її доречність щодо тем, яких торкаєтесь, наприклад, (термін «Екскурсія до Освенциму» – недоречний, оскільки слово «екскурсія» асоціюється з веселощами та відпочинком; більш слушний термін – «освітній візит до Меморіалу»).
- Не думайте, що, проводячи уроки про Голокост ви можете ефективно впливати на ставлення своїх учнів і протидіяти антисемітизму. Немає досліджень, які б доводили, що саме навчання про Шоа є ефективним способом протидії антисемітизму. Але це може бути важливим елементом більш широкого освітнього процесу, який передбачає більш глибоку роботу, наприклад, анти дискримінаційні семінари.
- Коли ви говорите про найбільші звірства війни, важливо зважати не лише на те, що ви говорите, але й на те, як ви це робите: яким тоном ви говорите, чи дозволяєте собі бути щирим й емоційним.
- Учень на цьому етапі навчання може мати змістовно обґрунтовані, хоча часто упереджені приклади, або аргументи щодо теми, яка його цікавить, чи важлива в його групі (наприклад, теорія змови, права людини, захисті рівності). Крім того, у нього досить розвинена мовна компетентність, він може переконливо й упевнено демонструвати свої погляди, які можуть не збігатись з думкою педагога. Підліток, який намагається «прогнути» вчителя, займається своїм саморозвитком. Не варто таку поведінку брати близько до серця, але варто розуміти її в спектрі розвитку.

Підбір матеріалів, мови, змісту

- Від 16 років вже можна вчити про Голокост, беручи до уваги всі його аспекти, зокрема й масові вбивства.
- Постарайтеся показувати, у чому полягають психосоціальні механізми відносин різних груп людей, які призводять до геноциду (наприклад, підпорядкування владі, несвідоме

виконання наказів, конформізм). Розмова про умови поведінки людей під час Голокосту можуть призвести до кращого розуміння подій.

- Вводьте питання, керуючись значеннями, які ми їм надаємо, а не тільки хронологією фактів.
- Проводьте критичний аналіз того, як тема Шоа функціонує в масовій культурі, наприклад, у фільмах чи серіалах.
- Голокост – це подія, що стосується передусім долі євреїв, тому покажіть її в більш широкому контексті геноциду. Розповідайте про інших жертв геноциду й увічніть їхню пам'ять.
- Будьте готові говорити з молоддю на складні теми, пов'язані з Другою світовою війною, такі як ставлення спільнот до євреїв під час Шоа. Уникайте узагальнень, звертайтеся до конкретних прикладів різних постатей, покажіть їхню різноманітність. Цитуйте перевірені, надійні джерела. Подбайте про те, щоб у кожного була можливість сказати своє слово, демонструйте повагу до інших. Водночас уникайте політизації теми Голокосту, не використовуйте її як інструмент політичної суперечки. Можливість розмови на цьому рівні може підвищити залученість групи до обговорення теми.

Досвід Команди Освітнього відділу

Музею Полін зібрала і розробила

Др., Соня Рушковська

Психологічний контент розробили

Домініка Чесліковська

Консультація: Роберт Шухта,

Дорота Сялковська